

હોમસ્કૂલીંગ – એક પ્રયોગ

ડૉ. ઉષા એસ. શારડા

એસોસિએટ પ્રોફેસર, એન.એસય. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, આણંદ.

Mo. 9824079403 Email:- sumatsomani@gmail.com

Home is where our teaching begins.....

જન્માષ્ટમીની રજા હતી. ઘરમાં કુટુંબના બાળકો ભેગા થયા હતાં. મટકીફોડ કાર્યક્રમને એકથી દોઢ કલાકની વાર હતી. મુશ્કેલી હતી બાળકો કેવી રીતે સમય પસાર કરે ? બાળકો વારંવાર માતા-પિતા પાસે મોબાઇલની માંગણી કરી રહ્યાં હતા. એવામાં એક વડીલે કહ્યું “તમે તો રોજ કોલેજમાં છોકરાઓને ભણાવો છો, ચાલો આજે આ છોકરાઓને ભણાવો તો તમે ખરા ! પડકાર મળ્યો. સાથે જ મનમાં વિચાર સ્ફૂર્યો. બાળકો તો ત્રીજા છઠ્ઠા ધોરણમાં અભ્યાસ કરનારા છે તો શું કરી શકાય ? વિચાર્યું કે ચાલો અંગ્રેજીના અને હિન્દીના ૪૦-૪૫ શબ્દો શીખવાડું. બાળકોને પૂછ્યું. તમે શું શીખવા-ભણવા ઇચ્છો છો ? બાળકોને મહેરછા પ્રમાણે શીખવાની તક મળતાં બાળકોએ કહ્યું ડ્રોઇંગ (ચિત્રકામ). સાથે જ બાળકોએ પણ જણાવવાનું કે મારે શેનું ચિત્ર દોરવાનું છે ?

મારે કોરા કાગળ પર એ જ ચિત્રો દોરવાના હતા, જે બાળકો નિર્દેશ કરશે. પરંતુ શરત એટલી કે તેઓ જે વસ્તુ કે ચિત્ર દોરવા કહે તેના અંગ્રેજી અને હિન્દી નામ શોધી લાવે. ચિત્રકામ વિષય હંમેશા મારા માટે પડકાર હતો. તેથી બાળકોને કહ્યું કે મારી ચિત્રકામ સારી નથી, તેથી શક્ય છે કે હું સારા ચિત્રો બનાવી ન શકું. બધા બાળકો એક સ્વરે બોલી ઉઠ્યા “કશો વાંધો નહીં. જેવું પણ બનાવી શકો બનાવો.”

અરે વાહ ! બાળકો અમને મારી ખામી સાથે સ્વીકારી રહ્યા હતાં. ઘણી વખત આપણે શિક્ષક થઈને પણ આવું વિચારી શકતા નથી. હશે, હવે હોમસ્કૂલીંગનો વર્ગ શરૂ થયો. બાળકોએ કહ્યું પહાડ દોરો. મ બાળકોએ પૂછ્યું **પર્વત કે પહાડ**. હવે બાળકો માટે પડકાર હતો. તેમણે શોધવાનું હતું કે આ બંને શબ્દો જુદા-જુદાં છે કે એક જ. તેમની વચ્ચે ગણગણાટ શરૂ થયો. શબ્દકોશ, માતા-પિતા તથા મિત્રવર્તુળમાં શોધવાનો પ્રયાસ શરૂ થયો. થોડા સમય પછી બાળકો પોતાના વિચારો સાથે હાજર હતાં. પર્વત-ઊંચા, જ્યાં જવામાં મુશ્કેલી. જ્યાં લોકોનો વસવાટ ન હોય, માત્ર વૃક્ષો, ખડકો અને પથરાઓ. ખૂબ જ ઊંચા પર્વતો પર તો બરફ પણ જોવા મળે. પહાડની ઊંચાઈ પર્વત કરતાં ઓછી અને ત્યાં ગામડાંઓ પણ અસ્તિત્વમાં હોય. આમ માનવવસાહતથી યુક્ત ઊંચાઈવાળી જગ્યાઓને તેમણે પહાડ તરીકે વર્ણવ્યા. પુસ્તકમાંથી હિમાલય પર્વત તથા પાવાગઢ

પહાડના દ્રશ્યો પણ બતાવ્યાં તથા અંગ્રેજીના શબ્દો Mountain તથા Hill અને હિન્દીમાં પહાડ તથા પર્વત લખાવ્યાં. મ હિમાલય પર્વતના ચિત્ર પર Mountain તથા કાગળમાં પહાડ દોરી માં લખ્યું. બાળકોએ પણ સાથે-સાથે પોતાની પરિકલ્પના પ્રમાણે આપેલ કોરા કાગળમાં મારું ચિત્ર જોયા વગર ચિત્ર દોરવાના હતા અને અંગ્રેજી-હિન્દી નામ લખવા એ પહેલાંથી નિશ્ચિત કરી લેવામાં આવ્યું હતું.

હવે મને ચિત્રમાં નદી દોરવા કહેવામાં આવ્યું. મ ચિત્ર દોર્યું અને લખ્યું River (નદી) નદીમાં પાણી જોઈતું હતું. મારી પાસે યોગ્ય અવસર હતો કે બાળકોને નદીના નિરીક્ષણ માટે તક આપું. બારીની બહાર જ રીવરફ્રન્ટ સ્થળ દ્રશ્યમાન હતો. મ બાળકોને પૂછ્યું કે નદીના પાણીનો રંગ કેવો હોય ? બાળકોએ જવાબ આપ્યો – “સફેદ” વરસાદના દિવસો છે. સાબરમતી નદીનો પ્રવાહ અસ્ખલિત વહી રહ્યો છે બાળકોને નદીના પાણીને ધ્યાનથી જોવાનું કહ્યું. થોડાંક બાળકોએ કહ્યું કે પાણીનો રંગ માટી જેવો અથવા ભૂખરો છે કેટલાંકને મન હજી પણ પાણીનો રંગ સફેદ જ હતો. કાગળ પર નદીમાં પાણી દર્શાવવામાં આવ્યું અને રંગો માટે અંગ્રેજી-હિન્દી શબ્દો Brown (ભૂરા)/Earthen (મટમૈલા) પણ લખાયા. બે બાળકો પાણીના રંગથી સંતુષ્ટ ન હોવાને લીધે ફીજમાંથી પાણીની બોટલ લાવ્યા અને જોવા લાગ્યા. પાણીના રંગો વિશે વાતચીતનો પ્રવાહ ચાલુ થયો. હોળીના તહેવારમાં લાલ, લીલા, પીળા રંગનો પાણી, બાળકોની વોટરબાટલ જે રંગની હોય તે રંગનું પાણી. બધા અવલોકનમાં પડ્યા કે પાણીનો પોતાનો રંગ કેવો છે ? હવે પ્રયોગ કરવાનો સમય હતો. એક સાદા કાચના ગ્લાસમાં પાણી લેવામાં આવ્યું. ત્યાં તો કોઈ રંગ દેખાતો ન હતો. આ પાણીમાં માટી નાંખી જોવામાં આવ્યું તો તે માટીના રંગનો દેખાતો હતો. પાણીમાં કુદીનો-પીસીને નાંખવામાં આવ્યું. પાણીનો રંગ લીલો થવા લાગ્યું પછી લીંબુનો રસ નાંખી ચાંખવામાં આવ્યું તો તે ખાટું લાગ્યું બાળકો વિવિધ પ્રયોગો કરી કોઈક તારણ પર આવવા ઈચ્છતા હતા, પણ મ વચ્ચે દખલગીરી ન કરી.

મારી ખેવના હતી કે બાળકો એક સ્તર સુધી આ સ્થિતિથી ઝઝૂમે. જેના લીધે કોઈને કોઈ તારણ સામે આવશે જ. તારણ ન કાઢી શકે તો પણ શોધવાનું, જાણવાનું, પ્રયોગ કરવા અને વિચાર-વિમર્શનો મહાવરો તો થશે જ. એવામાં એક બાળકે ગંભીરતાથી જણાવ્યું કે પાણી ને કોઈ સ્વાદ કે રંગ હોતો નથી. તેને જે રંગ કે સ્વાદ સાથે મિશ્રિત કરવામાં આવે તે રંગનો કે સ્વાદનો પાણી થઈ જાય છે. આ વાત બાળકો માટે કોઈ નોબલ શોધથી ઓછી ન હતી. બીજા બાળકોએ પણ આ વિચાર સાથે સંમત થયા. મ પાણીનો અણુસૂત્ર H₂O જણાવ્યું.

રંગોની વાત શરૂ થઈ હતી. બાળકો પોતાની આજુબાજુ, વૃક્ષો, વનસ્પતિ, મકાનોના રંગ... વગેરેનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા, લીલો રંગ તો ઘણા સ્વરૂપે છે. ક્યાંક

પોપટ જેવો લીલો તો ક્યાંક વનસ્પતિ જેવો. હવે તેમના માટે અંગ્રેજી-હિન્દી શબ્દો Parrot Green (તોતે કે રંગ જૈસા હરા), Dark Green (ગહરા હરા), Light Green (હલકા હરા), વગેરે શબ્દો કાગળ પર લખાઈ ગયા.

પછી બાળકો દ્વારા ચિત્રમાં નદી પર પુલ, વૃક્ષ, ઘર, ઘરના બારી-બારણાં, ખેતર, બળદ વગેરે દોરવાનો આદેશ થયો. મ દોરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ક્યાંક તો ચિત્ર દોરવા બાળકોની પણ મદદ લીધી સાથે જ તેમની માટે પ્રયોજાતા અંગ્રેજી અને હિન્દી શબ્દો પણ લખાયા. આમ જજ-જપ અંગ્રેજી અને હિન્દી શબ્દો લખાઈ ચૂક્યા હતાં. આ માત્ર શબ્દો જ નહોતા. પરંતુ બાળકોની શોધખોળ અને ઉલટતપાસ પછી નોંધવામાં આવ્યા હતાં. શબ્દોની સાથે બાળકો પાસે તેમના સંદર્ભયુક્ત અર્થો પણ હતાં. હું મારા પૂર્વનિર્ધારિત લક્ષ્ય પર પહોંચવાથી મનોમન રાજી હતી. ભલેને બાળકોએ મને ચિત્ર દોરવાનો આગ્રહ કર્યો પણ મેં તો બાળકોના માધ્યમ થકી બાળકોને જજ-જપ અંગ્રેજી-હિન્દી શબ્દો કાગળ પર ચરિતાર્થ કર્યા હતાં.

મટકીફોડ કાર્યક્રમની જાહેરાત માઈક પર થઈ ચૂકી હતી. મ બાળકોની લાગણી જાણવાની ઈચ્છા સાથે પૂછ્યું કે તેમનો અનુભવ કેવો રહ્યો ? બાળકોએ કહ્યું કે બહુ જ મજા આવી, સમયનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો. એવામાં એક બાળકીએ કહ્યું “સારું ! આન્ટી તમને અમને અંગ્રેજી-હિન્દી ભણાવવા ઈચ્છતા હતાં. બાળકી મારો પ્રકલ્પ બરાબર સમજી ગઈ હતી, કદાચ **સિક્ષકોચિત મારી પણ**. બીજા બાળકે કહ્યું કે ના ડ્રોઈંગની સાથે અંગ્રેજી અને હિન્દી શબ્દો પણ શીખવાડ્યા. ત્રીજાએ કહ્યું કે અમો વિજ્ઞાન પણ શીખ્યા. પાણીનો કોઈ રંગ કે સ્વાદ હોતો નથી. તેમાં મિશ્રણ કરવાવાળા પદાર્થના રંગ અને સ્વાદ પ્રમાણે અલગ-અલગ રંગ અને સ્વાદ દેખાય છે. આ વાત હું મારા સહપાઠીઓને કરીશ અને અમો મટકીફોડ કાર્યક્રમ માણવા માટે છૂટા પડ્યાં.”

ઉપરોક્ત પ્રયોગથી અધ્યાપિકા તરીકે બોધ મળે છે કે શાળામાં, વર્ગમાં, ઘરે કે અન્ય સ્થળે શિક્ષકના રૂપે આપણે જે કંઈપણ પ્રક્રિયાઓ કરીએ છીએ, બાળકો તેનું ગહન રીતે સંજ્ઞાન મેળવે છે. અનુભવ કરે છે, સમજે છે. ઘણી વખત તેઓ કશું કહેતા નથી પણ મનમાં રાખે છે. જૂજ વખતે જ તેમણે બોલવાની તક સાંપડે છે. મને એ વાતની ખુશી છે કે બાળકોએ નિર્ભીક રીતે પોતાની વાત મારી સમક્ષ મૂકી. તેઓનો ફીડબેક **“આન્ટી તમો અમોને અંગ્રેજી-હિન્દી ભણાવી રહ્યાં હતાં”** મારા માટે મહત્વનો છે. જે એ વાતનો નિર્દેશ કરે છે કે શિક્ષણ યોજનાના પ્રત્યેક સોપાન પર બાળકો સાથે વાતચીત કરવી જોઈએ. વર્ગ સમય દરમિયાન શું થવા જ ઈ રહ્યું છે અને તે તેમના માટે કેટલું મહત્વનું છે તેની સ્પષ્ટ જાણકારી વિદ્યાર્થીઓને હોવી જોઈએ. તો જ શાળા ઘરનો પર્યાય બનશે.

School is not a place... it's felling of life development.